

סוריה נוכח האתגר הישראלי

בין התנגדות סבילה (ממאנעה) להתנגדות פעילה (מקאוומה)

אייל זיסר

הקדמה – עכבר בגולן ואריה בלבנון

כניסתם של כוחות צבא סוריה ללבנון באמצע שנות השבעים של המאה העשרים עוררה התנגדות, וממילא גם ביקורת עזה, כלפי סוריה מצד לבנונים רבים. אלו התרעמו על דורסנותם של הכוחות הסוריים בלבנון, ובעיקר נתנו ביטוי לחששם פן פניה של דמשק הם לביטול קיומה העצמאי של לבנון, ואולי אף לסיפוחה לסוריה. הנועזים שבהם אף העזו להתריס כלפי נשיא סוריה חאפז אל-אסד את משפט המחץ: "פא'ר פי אל-ג'ולאן ואסד פי לובנאן", ובתרגום לעברית: "עכבר בגולן ואריה בלבנון", רוצה לומר כי נשיא סוריה חאפז אל-אסד מפגין את כוחו ואת עצמתו בדורסנות ואף בברוטליות בלבנון (כיאות למשמעות שמו

"אסד": "אריה"), אך בה בעת מגלה הססנות ואף פחדנות מול ישראל בחזית רמת הגולן, ונרתע מלפעול מולה כדי להשיב לידיה את רמת הגולן, כאילו היה עכבר מפוחד ומבוהל (משמעות המונח "פא'ר": "עכבר").¹

דפוס פעולה זה של סוריה מול ישראל או שמא דפוס זה של היעדר כל פעולה מצדה של סוריה מול ישראל, נמשך גם בשנים שלאחר מכן, ולמעשה עד ימינו אלו; ואכן, למרות הצהרות מתלהמות ומאיימות הנשמעות חדשים לבקרים מדמשק כלפי ישראל, הסורים שומרים

במפתיע – אך בעקביות – על שקט מוחלט לאורך גבולם עם ישראל בחזית רמת הגולן, ונמנעים מכל מהלך, ולו גם מתגובה לפעילותה של ישראל נגדם, העלול להפר את השקט לאורך הגבול.

פרופ' אייל זיסר הוא ראש מרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב

למרות הצהרות מתלהמות ומאיימות, הסורים שומרים על שקט מוחלט לאורך גבולם עם ישראל בחזית רמת הגולן, ונמנעים מתגובה לפעילותה של ישראל נגדם.

דפוס פעולה – או שמא כאמור דפוס אי-פעולה ואי-עשייה – זה של סוריה מעוגן בתפיסת עולם מוצקה, המנחה את המשטר הסורי מאז ראשית ימיו. הוא בא לידי ביטוי גם בהבחנה לשונית שנעשתה שגורה בשנים האחרונות בפי הדוברים הסורים ובישיח הסורי בין המונחים "ממאנעה" – מונח שמשמעותו "התנגדות סבילה", והוא משמש לציון התנהלותם של הסורים מול ישראל, ו"מקאוומה" – מונח שמשמעותו "התנגדות פעילה", והוא בא לציין את דפוס הפעולה של תנועת חמאס ושל ארגון חזבאללה, המנהלים כלפי ישראל מאבק אקטיבי, המתאפשר בזכות מדיניות ההתנגדות הסבילה מבית מדרשה של דמשק. ואכן, וליד מועלם, שר החוץ של סוריה, הכתיר את בירת סוריה בכינוי "בירת הערביות וההתנגדות הסבילה" (עאצימת אל-ערובה ואל-ממאנעה) בדברים שנשא לרגל כינוס הפסגה הערבית בדמשק ב-26 במרס 2008,² ואילו רדיו דמשק קבע לרגל האירוע כי סוריה פועלת לכינון ציר או אף חזית של התנגדות סבילה ("מחור אל-ממאנעה"),³ ובמקום אחר שימשו המונחים "ג'בהת" או "פסטאט אל-מקאוומה"), שבמרכזו סוריה, והוא מחבר יחדיו את איראן ואת ארגון חזבאללה.⁴

באמצעות השימוש במונחים אלו מבקשים הדוברים הסורים להבהיר את דפוס ההתנהלות החוזר ונשנה של סוריה מול ישראל (או אף להקנות לו לגיטימציה), שעיקרו איפוק והימנעות מכל מהלך או פעולה מול השכנה מדרום העלולים להביא להתלקחות רבתית שאין הסורים מעוניינים בה כלל וכלל, שכן – כך מסבירים הסורים – אמנם דמשק היא יסוד רדיקלי, עמוד תווך של "ציר הרשע האזורי", כדבריו של ג'ורג' בוש, נשיאה הקודם של ארצות הברית, אך בכך מתמצה תפקידה, בשים לב למציאות האסטרטגית שהיא נתונה בה, ואין לצפות ממנה כי רדיקליות זו (התנגדות סבילה) תביא אותה לפעול פעולה ממשית מול ישראל, אף לא בתגובה או כתגמול למעשיה של ישראל.

התקרית של 6 בספטמבר 2007 – סוריה נמנעת מתגובה

בעקבות מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 גבר מאוד המתח בין ישראל ובין סוריה עד כדי חשש לפרוץ עימות בין שתי המדינות. אמנם המלחמה בלבנון התנהלה בין ישראל ובין ארגון חזבאללה, אבל נשיא סוריה בשאר אל-אסד מיהר לנכס לעצמו את מה שהיה בעיני רבים בעולם הערבי הישג או אף ניצחון של הארגון במלחמה. בשורה של נאומים שנשא בשאר סמוך לסיום המלחמה הוא אף שיגר לעברה של ירושלים איומים מרומזים כי ישקול לאמץ את דרך המאבק של ארגון חזבאללה בישראל, אם זו תוסיף להחזיק ברמת הגולן ותסרב לנהל עמו משא ומתן על החזרתה לידיה של סוריה. איומיו אלו של בשאר העניקו משנה תוקף לטענה שנשמעה מדמשק כי בעקבות מלחמת לבנון השנייה השתנו כללי המשחק

בין ירושלים ובין דמשק וכי ישראל אינה נהנית עוד כבעבר מיתרון אסטרטגי על פניה של סוריה, וממילא מחופש פעולה מלא בזירה הסורית.⁵ אלא שברגע אחד התפוגג המתח שבין ישראל לסוריה, ונעלם כלא היה. עמו נמוגו גם ההערכות שרווחו בקרב רבים בישראל בדבר מלחמה קרבה בין שתי המדינות. ב־6 בספטמבר 2007 תקפו מטוסים ישראליים והשמידו מתקן גרעיני שביקשה דמשק להקים בסיוע של צפון קוראה באזור דיר אל־זור, בצפונה של סוריה. הסורים מיהרו להודיע על דבר התקיפה, הגם שטענו כי המטרה שהותקפה הייתה מבנה צבאי ריק מאדם אשר היה בשלבי הקמה ובשום אופן לא מתקן גרעיני. אגב, ישראל נמנעה מלהגיב רשמית להודעה מדמשק, ולפיכך אישר הבית הלבן, מטעמיו הוא, באפריל 2008 את דבר קיומה של התקיפה וכן כי המטרה שהותקפה הייתה מתקן גרעיני שביקשו הסורים להקים בצפונה של המדינה בסיוע של צפון קוראה.⁶

בעקבות התקיפה הופנו העיניים לעבר דמשק בציפייה דרוכה לתגובתו של בשאר אל־אסד למהלך של ישראל, אשר היה אחרי הכול בעל משמעויות אסטרטגיות מרחיקות לכת בכל האמור ביחסי סוריה וישראל, ובייחוד בכל האמור במאזן הכוחות המתקיים ביניהן – חיסול תקוותה של סוריה להשגת נשק גרעיני תוך כדי פגיעה בוטה בריבונותה של סוריה ותוך כדי השפלתו של המשטר הסורי, ובייחוד של צבא סוריה, אשר נותר חסר אונים ובחוסר מעש בעקבות התקיפה מצד ישראל. אלא שלמרבה ההפתעה נמנע בשאר אל־אסד מלהגיב, וכל שכן לנקום בישראל, על תקיפת המתקן הגרעיני שביקש להקים בסוריה.

נשיא סוריה שב והועמד גם לאחר ספטמבר 2007 מול הדילמה אם לפעול נגד ישראל בתגובה למהלכים שונים שייחס לה ושכוונו נגד סוריה. ב־12 בפברואר 2008 חוסל בלבה של דמשק עימאד מוע'ניה, מפקד הזרוע הצבאית של חזבאללה, ומאוחר יותר, בליל 1 באוגוסט 2008, חוסל בירי צלפים במעון הנופש שלו ליד העיר טרטוס שלחוף סוריה מוחמד סולימאן, אחד האנשים המקורבים ביותר לבשאר אל־אסד, שהיה אחראי מטעמו לקשר האסטרטגי שבין סוריה לאיראן וחזבאללה וגם לפרויקט הגרעיני של סוריה, אשר הותקף והושמד בידי ישראל. גם בשני מקרים אלו נמנע בשאר מלהגיב וכן מלהפנות אצבע מאשימה לעבר ישראל, ובכך הותיר את המלאכה למנהיגי חזבאללה (במקרה של חיסולו של מוע'ניה) ולתקשורת הערבית והזרה (במקרה של חיסולו של מוחמד סולימאן).⁷

אלא שמתברר כי בכל זה לא היה משום חדש. עוד באפריל, ומאוחר יותר גם ביולי 2001, תקפו מטוסים ישראליים עמדות של הכוחות הסוריים בלבנון בתגובה להתקפות של ארגון חזבאללה נגד מוצבים ישראליים לאורך הגבול שבין ישראל ללבנון. בתקיפות מצד ישראל נהרגו כמה חיילים סורים, ורבים אחרים נפצעו. באוגוסט 2003, ומאוחר יותר ביוני 2006, ביצעו מטוסים ישראליים יעפים מעל

ארמונו של נשיא סוריה, סמוך לעיירת הולדתו קרדאחה, בצפון סוריה. באוגוסט 2003 היה זה כדי להעביר מסר לנשיא סוריה כי עליו לרסן את פעילות חזבאללה לאורך הגבול שבין ישראל ללבנון, וביוני 2006 היה זה בעקבות תקיפה שביצע חמאס בגבול רצועת עזה עם ישראל, ובה עלה בידי לשבות את חייל צה"ל גלעד שליט. עוד קודם לכן, ב-7 באוקטובר 2003, תקפו מטוסים ישראליים בסיס אימונים נטוש של ארגון החזית העממית – המפקדה הכללית של אחמד ג'בריל בלב השטח הריבוני של סוריה, בעין צחאב, כשישה קילומטרים מצפון מזרח לדמשק. אגב, זו הייתה הפעם הראשונה מאז מלחמת יום הכיפורים באוקטובר 1973 שמטוסים ישראליים תקפו מטרה בלב שטחה הריבוני של סוריה. התקיפה באה בתגובה לפיגוע התאבדות של ארגון הג'האד האסלאמי שמושב בדמשק במסעדת "מקסים" בחיפה, אשר נהרגו בו 22 ישראלים. בכל האירועים הללו לא באה כל תגובה מצד סוריה, ובחוסר תגובה זה היה כביכול משום השלמה מצדה של דמשק עם העובדה שלישראל חופש פעולה מוחלט בשמיה ובשטחה.⁸

בהיעדר תגובה כלשהי מצדה של דמשק בכל אחד מן האירועים שהוזכרו כאן היה כביכול כדי להפתיע, שכן דפוס זה של פסיביות עמד בניגוד גמור לרטוריקה המתלהמת של סוריה, זו שנשמעה בעקבות מלחמת לבנון השנייה, וגם בניגוד להתנהלות תוקפנית ואף פזיזה ויצרית שהיה נהוג לייחס בישראל לסוריה, דוגמת זו שהובילה לפרוץ מלחמת ששת הימים ביוני 1967. רבים בישראל גם ביקשו לגזור גזרה שווה בין המציאות בסוריה לזו שבישראל, שסופו של כל אירוע ביטחוני בה, ולו גם הפעוט ביותר, לעורר סערה, שלא לומר היסטוריה, ציבורית ותקשורתית, שיש בהן כדי לאלץ כל ממשלה בישראל להגיב, לא פעם באופן לא שקול ובניגוד לתפיסת עולמם או לשיקול הדעת של העומדים בראשה.

אלא שבחינת העבר מעלה כי הפסיביות של סוריה או אף מדיניות של היעדר כל תגובה מול ישראל לא זו בלבד שאין בהן כדי להפתיע אלא נהפוך הוא, הן מעוגנות בטיבם ובאופיים של המשטר הסורי ושל העומדים בראשו וגם בהכרה מפוקחת מצדם במציאות האסטרטגית, שלא לומר בחולשה האסטרטגית, אשר סוריה נתונה בה, שהיא־היא המכתיבה בסופו של דבר את התנהלותם של שליטיה. בהקשר זה ראוי להעיר את ההערות האלה: ראשית, היעדר כל תגובה מצדה של סוריה בכל פעם שיששראל בוחרת לפעול נגדה מעידה אחרי הכול על

הפסיביות של סוריה או אף מדיניות של היעדר כל תגובה מול ישראל לא זו בלבד שאין בהן כדי להפתיע אלא נהפוך הוא, הן מעוגנות בטיבם ובאופיים של המשטר הסורי ושל העומדים בראשו.

ראייה נכוחה ורְאֵלִית של סוריה את יחסי הכוחות בין שתי המדינות. נראה אפוא כי למרות רטוריקה מתלהמת של התקשורת הסורית, ולעתים אף של ההנהגה הסורית, בדמשק קיימת הכרה מפוכחת – הן בקרב ההנהגה הסורית הן בקרב

הציבור הרחב – ביתרונה הצבאי המובהק של ישראל על פניה של סוריה, וממילא בחוסר התוחלת שבהסתבכות צבאית שתוצאותיה מי ישרון. מבחינה זו הלקח ממלחמת ששת הימים והלקח ממלחמת יום הכיפורים עודם תקפים בזיכרון הקולקטיבי בסוריה – הן זה הציבורי והן זה של המשטר הסורי ושל העומדים בראשו, ולפיו יש לעשות הכול כדי להותיר את סוריה מחוץ למעגל העימות עם ישראל. נראה כי אירועי מלחמת לבנון השנייה, שישראל גרמה בהם הרס בל ישוער ללבנון, רק חיזקו את הכרת הסורים ביתרון הצבאי המובהק שיש לישראל מול כל אחת משכנותיה.

שנית, דומה כי נטייתו של המשטר הסורי להתנהלות סבילה והעדפתו את אי-העשייה מהתנהלות מתלהמת ופזיזה טבועים בדי-אן-אי הסורי; ואכן, מאז נחתם הסכם הפרדת הכוחות בין ישראל ובין סוריה במאי 1974 נמנע בדרך כלל נשיא סוריה חאפז אל-אסד מכל מהלך צבאי ישיר נגד ישראל, ובכלל זה גם מלהגיב לפעילות של ישראל, אף כזו אשר בדמשק ראו בה פרובוקטיבית ומתגרה. אגב, אזכיר כי התנהלות סבילה זו ודפוס זה של חוסר עשייה אפיינו את אסד האב, לאו דווקא בנוגע לישראל, אלא גם במרבית תחומי הפעילות האחרים שלו, בעיקר בתחומי פעילותו מבית – החברה והכלכלה, ודומה כי עברו בירושה, כמה מהם לפחות, גם לבנו בשאר. עם זאת, יש להודות כי חאפז אל-אסד נקט – ובעקבותיו גם בנו בשאר נוקט – מדיניות של גישה עקיפה, שעיקרה שימוש בארגוני טרור פלסטיניים ולבנוניים נגד ישראל כדי לנקום בה או כדי לקדם אינטרסים של סוריה שהוא התקשה לקדם באמצעות מהלכים סוריים ישירים – מדיניים או צבאיים. גישה עקיפה זו נועדה אפוא לחפות על רצונו שלא להתעמת עם ישראל, ובה בעת ליצור ולשמר מולה מאזן אימה שהזירה הלבנונית והזירה הפלסטינית נעשות בה זירות הפעולה עבור סוריה, וגם זאת באמצעות שחקנים לבנונים ופלסטינים, ולא דווקא סורים.⁹

ראוי לחזור ולציין בהקשר זה כי שלא כרושם המתקבל לא פעם בישראל, ובוודאי בניגוד גמור למציאות בישראל, אשר רבים מן הפרשנים בה נוטים לגזור ממנה גזרה שווה בנוגע לנעשה במדינות ערב, בסוריה לא הורגש בעבר, בכל אותם אירועים שהזכרתי, לחץ מצדה של דעת הקהל או מצדם של גורמי הכוח השונים, ובעיקר צבא ומפלגה, להגיב צבאית נגד ישראל.

מבחינות רבות סוריה עודנה מצויה שנים רבות לאחור לעומת מציאות החיים בישראל ובמדינות המערב וכן לעומת מדינות ערביות אחרות. קצב החיים בסוריה אטי, והמערכת הסורית – מערכת הדיווח העיתונאי, וממילא מערכת קבלת ההחלטות – מסורבלת ומגושמת ומתנהלת בצעדי צב. אחרי הכול, התקשורת הסורית נשלטת לחלוטין בידי המשטר, ולפיכך מדובר בתקשורת רשמית ומשמימה, ולצד זאת גם בתקשורת פרימיטיבית ונחשלת. כך למשל כמעט אין בנמצא אתרי

אינטרנט סוריים פעילים – לא בתחומי החברה והכלכלה ואף לא בתחומי הדיווח החדשותי, וממילא נגישות של האוכלוסייה הסורית לאתרי אינטרנט ערביים זורים מוגבלת. לפיכך אין פלא כי בסוריה אין אותה דינמיקה תקשורתית לוחצת ואותו קצב אירועים דורסני שמתקיימים בישראל ושאינם מותירים לעתים בידי ההנהגה הפוליטית הישראלית כל בְּרָה אם חפצת חיים פוליטיים היא, אלא להגיב לאירועים במהירות ובתקיפות, ולעתים גם בלי שיקול דעת ובלי ריסון. דומה גם כי למרות הרגשנות המיוחסת לציבוריות הערבית בכלל ולזו הסורית בפרט ולמרות הטענה בדבר עצמת כוחו הפוליטית של הרחוב הערבי, הנוטה דרך קבע להתלהמות ולשיכרון כוח וחושים, הרי שציבוריות ערבית זו או אף רחוב ערבי זה אינם נושאים עמם את אותם מטענים היסטוריים אשר הציבור הישראלי נושא עמו ואשר מביאות אותו לתגובות של היסטריה ופניקה, המשליכות בתורן על תהליך קבלת ההחלטות של הממשלות בישראל.

בציבוריות הסורית אין ניכרת אפוא ציפייה דרוכה לתגובה צבאית מצדה של סוריה לכל מה שבדמשק רואים בו התגרות ותוקפנות מצדה של ישראל. בכך יש כדי להעיד על השלמה ועל הפנמה של כללי המשחק השוררים בין ישראל ובין סוריה, ובמילים אחרות, הכרה בכך שישראל נהנית מעליונות צבאית מוחלטת על פניה של סוריה, אם כי גם הכרה בכך שתגובתה של סוריה יכולה להיות תגובה עקיפה וכואבת לא פחות באמצעות שימוש בארגוני טרור לבנוניים ופלסטיניים; ואכן, לרוב היא כזאת. אגב, תגובה כזו התגלתה בעבר כיעילה לא פחות מתגובה צבאית ישירה, ועם זאת, לא סיבכה את סוריה בעימות ישיר עם ישראל.

עמדת העולם הערבי בכלל ועמדת הציבור הסורי בפרט בסוגיית המענה לישראל משקפות את ההכרה בדבר התפקיד ההיסטורי שסוריה ממלאת בסכסוך הישראלי-ערבי, הכרה המעוגנת גם בדימויו העצמי של המשטר הסורי וברף הציפיות שהוא עצמו מעורר בכל האמור לדרך ההתמודדות שלו עם ישראל. תפקיד היסטורי זה הוא תפקיד של שומר החומות; תפקיד של מצודה איתנה של ערביות העומדת איתן מול הסערות המתדפקות לשעריה ושורדת סערות אלו בלא שתניף דגל לבן. הדגש הוא אפוא על עמידה איתנה נגד ישראל וסירוב לכפוף ראש ולקבל את תכתיביה ואת תנאיה, ולא דווקא תגובה אלימה, ובעקבותיה היגררות לא הגיונית, לא זהירה ולא מחושבת אלי עימות.

בציבוריות הסורית לא ניכרת ציפייה דרוכה לתגובה צבאית מצדה של סוריה לכל מה שרואים בדמשק כהתגרות ותוקפנות של ישראל.

אגב, בכך נעוץ אחד ההבדלים המשמעותיים בין סוריה ובין ארגון חזבאללה, ובוודאי בכל האמור בתדמיתם בעיני הציבור הערבי. שהרי ארגון חזבאללה, בניגוד גמור לסוריה, הקפיד תמיד לטפח, וממילא לשמר מכל משמר, את דימויו ואת תדמיתו כארגון המסרב להושיט את הלחי השנייה

לישראל, ומגלה אפס סבלנות כלפיה וכלפי מה שנתפס כהתגררות מצדה המכוונות נגדו. לכך הייתה חשיבות בעיניו גם לצורך כינון ושימור משוואת ההרתעה בין חזבאללה ובין ישראל. כפועל יוצא מכך הקפיד ארגון חזבאללה במשך השנים להגיב מיד על כל פעולה של ישראל, ואפילו היה מדובר בפגיעה לא מכוונת ברועי צאן לבנונים שחצו בטעות את גדר הגבול שבין ישראל ללבנון או בעדרי צאן שתעו ומצאו את דרכם מלבנון לישראל.

כאמור, סוריה היא מקרה אחר. כאן מדובר במדינה שאיננה ממהרת להגיב, וגדולתה לא בהכרח בעמידה גאה על קוצו של יוד ובחיסול חשבונות קבוע ומידי מול ישראל, באופן שלא יותיר שום חשבון פתוח מולה. סוריה מבקשת אפוא להציג את עצמה כמי שכוחה ועצמתה טמונים לאו דווקא בתגובה הצבאית המידית אלא בנחישותה, למרות המהלומות שהיא סופגת ולמרות הלחץ המופעל עליה, להוסיף ולעמוד על דעתה ועל עמדותיה, ולא לחרוג מהן כמלוא הנימה. גדולתה בעיני עצמה ובעיני דעת הקהל הערבית נעוצה אפוא בהצלחתה לשמר את מעמדה כיסוד רדיקלי אנטי־ישראלי, וממילא גם אנטי־מערבי במזרח התיכון, שאינו הולך בתלם האמריקני ואינו ממהר לנרמל את יחסיו עם ישראל. זהו מקור עצמתה של סוריה, מקור עצמה ועמדת יתרון שאינם נעוצים בתגובה כזו או אחרת המעבירה את העימות ההיסטורי שבין ישראל ובין הערבים לזירות מאבק שאין בהן לסוריה כל יתרון על פניה של ישראל, אלא נהפוך הוא – לזירות שהיא מצויה בהן בעמדת פיגור וחסרון. מדיניות זו של סוריה היא אפוא מדיניות שעיקרה להחזיק מעמד ולשרוד בכל מחיר, ואין בה בהכרח כדי לקדם את סוריה לשום מקום – מדינית, חברתית או אף כלכלית. אגב, מדיניות זו הותירה את סוריה בבידוד מדיני, במתח צבאי מתמיד, בנחשלות ובפיגור כלכליים, ואת מחירם הכבד שילמו תושבי המדינה, אבל זהו עניין למאמר אחר.

כאמור, מדובר בדפוס פעילות והתנהלות החוזר עשרות שנים לאחור. זו הייתה מדיניותה של סוריה בעת שלטונו של חאפז אל־אסד בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים מול האתגרים שניצבה בפניהם סוריה באותה העת – יְזַמַת

דרך ההתנהלות של סוריה באה לידי ביטוי במונח הרשמי שהשתמשו בו הסורים להגדיר את התנהלותם למול ישראל – "אל-צמוד ואל-תצדי"

השלום של אנוואר אל־סאדאת בנובמבר 1977, שהובילה לחתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים במרס 1979, אך לצדה של יְזַמַה זו ובעקבותיה – סיפוח רמת הגולן לישראל בדצמבר 1981 ומלחמת לבנון ביוני 1982 (מבצע שלום הגליל), אשר ביטאו קריאת תיגר של ישראל על מעמדה האזורי של דמשק, ובייחוד על מעמדם של הסורים בלבנון. כזכור, גם אז נמנע חאפז אל־אסד מכל

עימות ישיר עם ישראל, הגם שמצא את עצמו נתון בעימות שכפתה עליו ישראל בלבנון ביוני 1982. דרך התנהלות זו של סוריה באה לידי ביטוי במונח הרשמי

שהשתמשו בו הסורים באותן שנים להגדיר את מדיניותם ואת התנהלותם למול ישראל – "אל-צמוד ואל-תצדי" – העמידה האיתנה וההיחלצות מול האתגר. מונח זה כלל שני מרכיבים אשר היו אמורים לבטא את שני שלביה של התנהלות הסורים מול ישראל – השלב הראשון והרלוונטי למציאות שהייתה מצויה בה סוריה בשנות השמונים – שלב העמידה האיתנה (צמוד), שלב הנושא אופי של קרב בלימה שטבועה בו מידה רבה של התנהלות סבילה מול האתגר הציוני-ישראלי (אגב, כמו לפלסטינים השורדים גם הם על מולדתם (צאמידון); והשלב השני, האמור לבוא לאחרי – היחלצות מול האתגר (תצדי), שלב שיש בו ממד של אקטיביות, ואף של יזמה, הגם שמדובר ביזמה אשר מטרתה לשבש את מהלכיו ואת יזמותיו של הצד השני, ולא דווקא להוביל מהלך יזום כולל מצד סוריה. אגב, המונח "תצדי" משמש בסוריה לציון יירוט – למשל יירוט מטוסי אויב.¹⁰

כיום רווח בסוריה השימוש במונחים "ממאנעה" ו"מקאוומה" כדי לבטא את דרך ההתמודדות של סוריה עם ישראל. צמד מונחים זה מבטא התנגדות סבילה, לצד סיוע ותמיכה למי שבכל זאת נוקט התנגדות פעילה מול ישראל, היינו צמד מונחים זה מבטא את החלטתה האסטרטגית של סוריה שלא להסתבך בעימות עם ישראל, ולהסתפק בהתנגדות סבילה תוך כדי הותרת ההתנגדות הפעילה לאחרים, ובראשם לארגון חזבאללה ולארגוני הטרור הפלסטיניים.

צמד מונחים זה שימש למשל בדברים שנשא נשיא סוריה בשאר אל-אסד בפני חברי ההנהגה הארצית של מפלגת הבעת' השלטת בסוריה ב-2008 באפריל 2008: "ככל שהלך והתברר כי אנו נחוישים להתמיד בעמידתנו האיתנה ובדבקותנו בערבותנו, כן נהיו המסעות (שהאויב מנהל נגדנו) אכזריים יותר ויותר, אך אנו גמרנו אומר כי התנגדות הפעילה והסבילה (מקאוומה וממאנעה) היא החלטתנו האסטרטגית, שבה בכוונתנו לדבוק".¹¹

בערבית מתקיימת הבחנה ברורה בין שני מונחים אלו, כדלהלן: "קאומ" משמעו "התנגד ל..." "קם ועמד בפני" "נאבק עם". לעומת זאת, "מאנע" משמעו "נאבק או התמודד עם", "התנגד ל..." "התחרה על... עם..." "שלל או מנע את... מ..." "הגן על..." ומכאן שראוי לתרגם ולהבין את המונח "מקאוומה" כ"התנגדות פעילה" לעומת "ממאנעה", שפירושו "התנגדות סבילה" או אף "התנגדות שאינה אלימה".

כיום רווח בסוריה השימוש במונחים "ממאנעה" ו"מקאוומה" כדי לבטא את דרך ההתמודדות של סוריה עם ישראל.

את משמעותם של מונחים אלו היטיב להסביר שגריר סוריה בבריטניה סאמי אל-ח'מי. הוא הסביר בריאיון לערוץ הטלוויזיה הלבנוני אי-אן-בי ב-23 ביולי 2006:

מדינות ערב חוששות מפני ישראל, אך לא כך סוריה, אשר אימצה את עקרון מדינת ההתנגדות הסבילה (דולת ממאנעה). משמעות הממאנעה בעיני סוריה אינה עימות – בשל עצמתה הצבאית של ישראל, ובעיקר בשל עצמתה הצבאית של ארצות הברית, המסוגלת לכבוש ולבלוע מדינות רבות באירופה – אלא היא התנגדות לרעיונות שארצות הברית מציעה ומקדמת.¹²

דברים אלו גם עלו בבירור בריאיון שהעניק חבר מועצת העם הסורית מוחמד חבש בריאיון לערוץ הטלוויזיה הלוייני אל-מנאר של ארגון חזבאללה ב־6 ביולי 2006, עוד לפני פרוץ מלחמת לבנון השנייה, אך על רקע המתח הגובר ביחסי ישראל וסוריה. חבש הסביר בריאיון:

הציבור הסורי רותח. ישנם בקרבו כאלו התוהים בנוגע לעמדת הצבא [צבא סוריה, שעיקרה הימנעות מלפעול נגד ישראל בחזית רמת הגולן]. העם הסורי לא יוסיף וישב בחיבוק ידיים. אמנם הוא מתייחס בכבוד להחלטות של מנהיגיו [היינו לעמדה הרשמית הגורסת הימנעות מכל פעולה נגד ישראל], אך הוא עשוי להידחף לא רק בכיוון של התנגדות סבילה (ממאנעה), היינו הימנעות מכל פעולה נגד ישראל, אלא גם בכיוון של התנגדות פעילה (מקאוומה), דוגמת חזבאללה, ואפילו בכיוון של נקיטת יזמה [דוגמת ההחלטה לצאת למלחמת יום הכיפורים], אם ישתכנע כי יהיה בכך משום תועלת. עם זאת, ברור לכול כי ההחלטה בנוגע ליציאה לעימות היא עניין צבאי המופקד בידי מפקדי הצבא ומנהיגי המדינה.¹³

ואכן, השיח הסורי מקפיד לרוב להדגיש כי סוריה בחרה להיות חומה בצורה שאליה יתנפץ הלחץ האמריקני וזה הישראלי, המכוון לאלץ את הערבים להיכנע, וכי בכך טמון תפקידה ההיסטורי של סוריה, ולא דווקא בהתנגדות פעילה מול אויביה. דברים ברוח זו כתב חסן אל-אחד חסן בביטאון ממשלת סוריה **אל-ת'ורה** ב־7 בדצמבר 2007:

סוריה בחרה להיות חומה בצורה שאליה יתנפץ הלחץ האמריקני וזה הישראלי, המכוון לאלץ את הערבים להיכנע, שכן בכך טמון תפקידה ההיסטורי.

ברית ההתנגדות (מקאוומה) משתרעת מאיראן עד סוריה, ומחברת יחדיו את ההתנגדות של עיראק, של הפלסטינים ואף של לבנון. ברית זו צמחה והתחזקה בשל כישלון מדיניותה של ארצות הברית, אשר נועדה להביא לנטרול כוחן של מדינות האזור. ארצות הברית נכשלה למרות עצמתה הצבאית אשר אפשרה לה לכבוש מדינה ריבונית [עיראק] בניגוד ללגיטימיות הבינ-לאומית [...] סוריה היא שסתום הביטחון וכן אבן פינה בבניין ההתנגדות, המבוסס עליה. בלא סוריה יקרוס לחלוטין כל בניין ההתנגדות. סוריה אמונה על המאמץ לעמוד איתן ולהגן בכבוד על האינטרס של האומה, היא אמונה על זרימת הדם בעורקיה של האומה ועל המאמץ למנוע את קידומן ואת יישומן של תכניות תוקפניות המבשרות רע לאזור ולערבים.¹⁴

במאמר מפרי עטו של עלי אל-ציואן שראה אור בביטאון המשטר הסורי **תשרין** ב-15 בנובמבר 2006 צוין כי ההתנגדות הסבילה היא מדיניות שאימצה סוריה ודבקה בה במשך השנים, מן המרד הערבי של שנת 1916 (בימי האימפריה העות'מאנית) עד ימי מלחמת המפרץ השנייה. כזכור, בעקבות המלחמה בעיראק איים מזכיר המדינה של ארצות הברית קולין פאול על בשאר אל-אסד נשיא סוריה, והזכיר לו כי צבא ארצות הברית פרוס לאורך הגבול עם סוריה, ואולם בשאר סירב להיכנע ולכפוף את עצמו לרצון האמריקנים. היו רבים, למשל "הליברלים החדשים" (כינוי גנאי למחנה של אינטלקטואלים ליברלים הפועלים בסוריה), וכן רבים בלבנון (רומז למחנה 14 במרס, האנטי-סורי), שביקשו ללחוץ על סוריה ואף טענו מולה כי הגיע עידן הוויתורים וכי יש לעקור מן השיח הערבי את עקרון ההתנגדות הסבילה, אולם סוריה התמידה בדרכה, ונותרה מחויבת לגליטמיות של ההתנגדות, ובזכות גישה ומדיניותה זו שנקטה שקעו האמריקנים בביצה טובענית בעיראק.¹⁵ לבסוף, במאמר שפרסם עז אל-דין דרויש, עורך העיתון **תשרין**, בעיתונו ב-23 אוגוסט 2007 הוא הוסיף:

סוריה נמצאת על הכוונת של האויב לא בשל פגם במדיניותה או בעמדותיה אלא משום שארצות הברית וישראל רוצות לפגוע בה כדי להניא אותה מהחלטתה לדבוק באופציית ההתנגדות הסבילה (ממאנעה) ומשום שאין הן רוצות כי היא תפיץ את עמדותיה אשר עניינן התנגדות לתכניותיה של ישראל, למזרח תיכון אמריקני ולדיבורים על ועידות ומפגשים, הנושאים את השם 'שלום' לשווא, אך מיועדים לקדם את הנורמליזציה בלבד.¹⁶

במאמר המערכת שפרסם עז אל-דין דרויש בעיתון **תשרין** לרגל יום העצמאות של סוריה, הוא יום הפינוי, ב-17 באפריל 2008, הוא הוסיף: "יום הפינוי מחזק את סוריה בעמדותיה נגד הכיבוש, התוקפנות והאלימות, בהחלטתה לאמץ מדיניות של התנגדות הסבילה (ממאנעה) ושל דבקות בזכויות הערביות, ובהחלטתה להיאבק בלחצים ובאיומים האמריקניים והישראליים".¹⁷

למותר לציין כי גורמי אופוזיציה סוריים, כמו אויביו של המשטר הסורי בעולם הערבי, לא היססו להוקיע את מה שהם רואים בו צביעות או דו-פרצופיות מצד סוריה, היינו את העובדה כי בשעה שסוריה מתהדרת בנוצות לא לה של מאבק בישראל, בפועל אין היא עושה דבר מול האויב הציוני. בראייתם של אלו מדיניותה של סוריה, מדיניות ההתנגדות הסבילה (ממאנעה) פירושה פסיביות, שלא לומר בטלנות ואף פחדנות מול האויב.

במאמר שפרסם בעיתון **אלחיאת** ב-24 אוקטובר 2006 הסביר איש האופוזיציה הסורית יאסין אל-חאג' צאלח:

ההתנגדות הסבילה פירושה הפניית גבנו לאויב, ואמנם עניינה הוא דבקות בעמדתנו ככל שניתן, אבל זאת תוך כדי הימנעות מעימות (מואג'ה) עם

האויב וקבלת תכתיביו. זהו אפוא מצב ביניים בין התמודדות העשויה להתפתח לעימות ללא גבולות (מג'אבה מפתוחה) ובין כניעה לאויב. בהתנגדות הסבילה גבנו מופנה לאויב, אך אנו עומדים איתן ואיננו נעים לשום מקום, ואולם להבדיל ממה שתועמלניה של דמשק מנסים לומר לנו, התנגדות סבילה איננה רגע אחד או שלב אחד בדינמיקה של התמודדות (מואג'ה) – רגע שאנו מחכים במהלכו להזדמנות המתאימה כדי לעבור לשלב שנקוט יזמה. נהפוך הוא, בפועל ההתנגדות הסבילה (ממאנעה) היא רגע אחד במסלול נסיגה אי-סופי אשר המשטר הסורי – המאמץ את מדיניות ההתנגדות הסבילה – נותר מוקף על ידי האויב ואינו מתאמץ ליטול לידי את היזמה. בכך יש משום דו-פרצופיות, שכן התומכים בהתנגדות הסבילה (אהל אל-ממאנעה) [אנשיו של המשטר הסורי] מפנים את גבם לאויב ומעדיפים להתעמת עם החברה שהם חיים בתוכה [החברה הסורית]. כאילו הם אומרים: המלחמה מתנהלת כאן מבית [נגד בני עמנו], ואילו שם [מול ישראל] אנו מנהלים התנגדות סבילה.¹⁸

דברים ברורים ונוקבים יותר כתב ראמי אל-ריס, הממונה על ההסברה במפלגתו של המנהיג הדרוזי האנטי-סורי וליד ג'ונבלאט, המפלגה המתקדמת הסוציאליסטית הלבנונית, במאמר שפרסם ב-23 אוקטובר 2007 בעיתון **אל-אנבאא'**, שהוא עורכו: "ההתנגדות הסבילה (ממאנעה) היא מונח שהמציא המשטר הסורי כדי להצדיק את מחדליו ואת העובדה שהוא נמנע מלגלות התנגדות פעילה ואת העובדה שהוא נכשל במאמציו לשחרר את האדמה הכבושה מאז 1967. ההתנגדות הסבילה היא אפוא ניסוח מדויק יותר לנורמליזציה על תנאי עם ישראל".¹⁹

אגב, בעיתונות הערבית, שחלקה עוין את סוריה, נעשית לא פעם ההבחנה פשוטה הרבה יותר, ונעדרת אפולוגטיקה בין סוריה שהיא ישות בעלת מנטליות של

מדינה (עקלית אל-דולה) המחויבת במשמר האינטרסים המדינתיים שלה, וממילא מבקשת להימנע בכל מחיר בהסתבכות בעימות עם ישראל, ובין אחרים, כדוגמת ארגון חזבאללה, שאינו מדינה ואינו מחויב להתחשב באילוצים ובאינטרסים של המדינה. אגב, מציאות זו השתנתה בכל האמור בארגון חזבאללה לאחר מלחמת

לבנון השנייה, אשר יצרה זיקה בין הארגון ובין האינטרסים של לבנון ועשתה מארגון זה בן ערובה המחויב לאינטרסים אלו, המחויב לעמוד הכן על משמר אינטרסים אלו, ומכאן למי שמחויב לתת את הדעת לאינטרסים אלו בכל האמור במהלכו נגד ישראל.

הסורים מתרצים מדיניות זו של אי-עשייה ושל פסיביות בהכרח לעמוד איתן ולא להיגרר אחרי ישראל.

סיכום

במשך השנים סוריה נוקטת מדיניות של אי-עשייה ושל פסיביות מול ישראל. הסורים מתרצים מדיניות זו בהכרח לעמוד איתן ולא להיגרר אחרי ישראל אלי עימות ישיר וכולל ואולי אף אלי תבוסה, כמו שקרה ביוני 1967. ברוח זו אימץ

לעצמו המשטר הסורי בשנים האחרונות שני מונחים חדשים – "התנגדות סבילה" (ממאנעה) ו"התנגדות פעילה" (מקאוומה) – שיש בהם כדי לתאר את מדיניותה של סוריה בעקבות סבך האילוצים שהיא ניצבת מולם. אמנם מדובר במונחים חדשים, אבל כאלו המשקפים מדיניות ישנה, שעיקרה הסתפקות בעמידה איתנה מול האויב והימנעות מפעלתנות יוזמת ומגיבה מול ישראל. בכך יש כדי לשקף את ההכרה של סוריה ביחסי הכוחות השוררים בין ישראל ובינה וכן את רתיעתה המוכרת של הצמרת הסורית מהסתבכות בעימות. לבסוף, הכרה כי בעמידה האיתנה נעוצים ובאים לידי מימוש תפקידה ההיסטורי של סוריה מול אויבי הערבים וכן יתרונה היחסי מול ישראל.

השימוש במונחים אלו בשיח הסורי גבר בעקבות מלחמת לבנון השנייה, שחידדה את ההבדל בין חזבאללה הלוחם בפועל נגד ישראל ובין סוריה, המדברת גבוהה־גבוהה על ההכרח להיאבק בישראל, אך בפועל נמנעת מכל מאבק שכזה. מונחים אלו נועדו אפוא, בראייתו של המשטר הסורי, להבחין בין סוריה ובין בעלי בריתה, אך גם להנמיך ציפיות בנוגע להתנהלותה של סוריה וכן לנסות ולהעניק למדיניות זו לגיטימציה ציבורית.

מדובר במינוח סורי רשמי, אבל כזה המבטא תפיסה עמוקה ושורשית בהנהגה הסורית, בקרב הציבוריות הסורית, ואולי אף בקרב הציבוריות הערבית בכללותה, תפיסה שהשורה התחתונה שלה היא היעדר כל לחץ או צפייה מסוריה לפעול ולהגיב כמו ישראל, הציפייה מסוריה היא לדבוק בעמדות היסוד שלה, ולעמוד איתן ולא להיכנע ללחצים, ולצד זאת, להושיט סיוע – עקיף – לחזבאללה ולחמאס, אשר עדיין יכולים להרשות לעצמם מאבק בישראל.

הערות

1. ראו ראובן אבירן, **המעורבות הסורית בלבנון (1975–1985)**, מערכות, תל אביב 1986, עמ' 240.
2. ראו: סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), 26 במרס 2008.
3. רדיו דמשק, 28 במרס 2008.
4. ערוץ הטלוויזיה אל־ג'זירה, 19 ו־23 במרס 2008; 17 בינואר 2009.
5. ראו עוד: אייל זיסר, "הקרוב על לבנון: לבנון וסוריה בעקבות המלחמה", בתוך: מאיר אלרן ושלמה ברום (עורכים), **מלחמת לבנון השניה, היבטים אסטרטגיים**, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל אביב 2007, עמ' 145–160.
6. ראו: Eyal Zisser, "An Israeli Watershed: Strike on Syria", *Middle East Quarterly*, Vol. 15, No. 3 (Summer 2008), pp. 57-62
7. ראו: **ידיעות אחרונות**, 2 בינואר 2009; **הארץ**, 4 בפברואר 2009. ראו גם: Eyal Zisser, "It's a Long Road to Peace with Syria", *Strategic Assessment*, Vol. 11, No. 2 (November 2008), pp. 111-114.
8. ראו: Eyal Zisser, *Commanding Syria, Bashar al-Asad and the First Years in Power*, I. B. Tauris, London 2006, pp. 159-165.

9. ראו: Eyal Zisser, *Asad's Legacy, Syria in Transition*, New York University Press, New York 2000, pp. 67-74, 146-148.
10. ראו: משה מעוז, **אסד, הספינקס של דמשק**, הוצאת דביר, תל אביב 1988, עמ' 185 – 198.
11. סאנא, 20 באפריל 2008.
12. ערוץ הטלוויזיה הלבנוני אי-אן-בי, 23 ביולי 2006.
13. ערוץ הטלוויזיה אל-מנאר, 6 ביולי 2006.
14. **אל-ת'ורה** (דמשק), 7 בדצמבר 2007.
15. **תשרין** (דמשק), 15 בנובמבר 2006.
16. שם, 23 באוגוסט 2007.
17. שם, 17 באפריל 2008.
18. **אל-חיאת** (לונדון), 24 באוקטובר 2006.
19. **אל-אנבאא'** (בירות), 23 באוקטובר 2007.